

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Károly Kós, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*,
(çev. Tarık Demirkan)**

İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, 248s.

Şüheda MISIR*

İstanbul, Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği yerde bulunan ve tarihte farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış tarihi bir şehirdir. Medeniyetlerin kültürel miraslarını ahenk içinde barındıran bu şehir, mimari olarak ilgi uyandırmakta ve birçok sanat tarihçisinin dikkatini çekmektedir. Nitekim “İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi” isimli eserde Károly Kós bu tarihi şehri merkez alarak dönemsel olarak mimari gelişimini incelemiştir.

Eserin yazarı Károly Kós 1883 yılında Romanya’da doğmuş, 1977 yılında yine doğduğu şehirde vefat etmiştir. Gençlik yıllarında Budapeşte’de mimarlık eğitimi almıştır. Kós, 1916 yılında kurulan Macar Bilim Enstitüsü’nün teşviki ile İstanbul’a gelmiş ve İstanbul’un sokaklarını gezerek şehrin haritasını hazırlamaya başlamıştır. Kós’un çalışmalarının neticesinde ortaya çıkan eser 1917 yılında yayımlanmıştır. Eserin 1995 ve 2017 yıllarında olmak üzere iki kez Türkçeye çevirisi gerçekleştirilmiştir.

Károly Kós’un *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi* eseri 248 sayfadan oluşmaktadır. Eser, Macar Bilim Enstitüsü Müdürü Antal Hekler’in takdimiyle başlamış ve akabinde Giriş, Konstantinopolis, İstanbul ve Ekler bölümünden oluşmuştur. Ekler bölümünde Mimar Sinan ve İbrahim Müteferrika ile ilgili iki biyografik makale ve şehrin dönemsel olarak değişimini anlatan haritalar mevcuttur.

Kós eserini tarihsel olarak Roma’nın ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan Konstantinopolis şehri ve Osmanlı’nın fethiyle doğu kültürü etkisi altına giren İstanbul şehri olarak iki ana bölümlenmeye tabi tutmuştur. Kós iki ana ayırım içerisinde önce şehrin siyasi tarihini işlemiş akabinde ise şehrin gelişimini ele alarak bir bağlam üzerine oturtmaya çalışmıştır. Zihin haritasında siyasi tarih ile şehrin gelişimini kompoze eden Kós, eserinde İstanbul’u İstanbul yapan özelliklerin Bizans etkisiyle mi yoksa Osmanlı etkisiyle mi olduğunu irdelemiş ve şehrin değişim ve gelişimini bu bağlamda okumaya çalışmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, suheda.demirkan@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-2453-5793

Kâroly Kôs eserinde üç temel iddiada bulunmaktadır. Bu iddialardan ilki, insanoğlunun beşîğinin Asya olduğu ve Roma'nın birleştirici bir güç olarak ortaya çıktığıdır. Kôs'a göre Roma eski Yunan kültürü ile Doğu kültürünün harmanlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Daha sonra Roma siyasi çalkantılarla ikiye bölünmüş ve bir Doğu Roma şehri olarak Konstantinopolis ortaya çıkmıştır. Konstantinopolis Batı Roma'dan farklı olarak kilise ve siyasi egemenliği Bizans imparatorunun şahsında toplayan bir şehir olmuştur.

Kôs, Konstantinopolis'in Roma örnek alınarak Asyalı işçiler tarafından inşa edildiğini söyleyerek şehrin kompoze yapısına vurgu yapmaktadır. Şehrin bölümlendirilmesinin ve bazı özelliklerinin Roma şehrine benzetildiğini ancak Konstantinopolis'in Roma'dan farklı yönlerinin de mevcut olduğunu ifade etmiştir. Bizans'ın mimari olarak yenilikler getirmediğini Yunan ve Doğu mimari tarzının birleştiricisi olduğunu iddia eden yazar, Ayasofya'nın mimari özelliklerini açıklarken fikirlerinde kısmi bir farklılık göstermiştir. Nitekim Ayasofya'nın mimarisi, kendine has özellikleri içerisinde barındıran ve benzerine rastlanmayan ihtişamlı bir yapıydı. Kôs "Ayasofya neresinden bakarsak bakalım tipik bir Bizans mimari eseri değildir." diyerek Ayasofya'nın Ortodoks kültürüyle uyuşmadığını belirtmiş ve bu yapının Bizans'ta ortaya çıkışını izah etmek için Bizans'ın doğu kültürüyle olan etkileşimini öne çıkarmıştır.

Eserdeki ikinci temel iddia ise şehrin mimarisinde ve düzeninde oluşan tahribatın Osmanlı sultanının İstanbul'u fethinden önce olduğudur. Kôs bu bağlamda şehrin tahribatının sebeplerini deprem, yangın ve insan şeklinde sıralamıştır. İnsan faktörünün şehrin tahribatına olan etkisine projeksiyon tutan Kôs, bunu açıklamak üzere İstanbul'da büyük bir etki bırakan Haçlı Seferleri sırasındaki yağmalamayı örnek göstermiş ve Haçlı seferlerini organize eden Batılı şövalyelerinin Bizans'ın düşmanı olduklarını dile getirmiştir. Kaynaklık etmesi açısından fetihten önce çizilen haritaları ayrıntılı bir biçimde incelemiş, Konstantinopolis'in mimari özelliklerini ve tahrip edilmiş bölgelerini anlatmıştır. Akabinde bu haritaları fetihten sonra çizilen haritalarla karşılaştırmıştır. Kôs yaptığı karşılaştırmalar neticesinde İstanbul'un tahribatının Osmanlılar gelmeden çok önce başladığı sonucuna varmıştır.

Kôs'un kitaptaki üçüncü temel iddiası ise Konstantinopolis'in Osmanlı fethiyle mükemmel bir şehir haline dönüştüğüdür. Yazar, dönüşümün daha iyi anlaşılması için Türklerin tarihine ayrıntılı bir biçimde yer vermiştir. Ancak Türklerin Tarihi'nin Orta Asya'dan başlatılarak anlatılması konunun merkezine kaybolmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte yazar, tarih anlatımı esnasında yer yer yanlışlıklar da yapmıştır. Bu yanlışlıklar mütercim ve düzenleyenlerin dikkatiyle dipnotlarda düzeltilmiştir. Kôs'a göre şehir fethedildiğinde Sultan şehrin üç gün yağmalanmasına izni vermiştir. Üç günün sona ermesinin ardından Fatih Sultan Mehmed şehrin imar çalışmalarına hızlı bir şekilde başlamış ve kendisinden sonra gelen hükümdarlar da şehrin imar hareketlerini devam ettirmiştir. Şehrin fethiyle birlikte bazı kiliseler kubbeli yapıya sahip camilere dönüştürülmüştür. Yazar, Ayasofya'nın ise parçalardan

oluşan bütünsel yapısının ve ahenginin devralındığını ancak tamamen aynı şekilde kullanılmayarak üzerinde değişiklikler yapıldığını vurgulamaktadır.

Kós, şehrin gelişimini anlamlandırmak için Konstantinopolis'i devralan Konstantin ve geliştiren Justiniaus ile şehri fetheden Fatih Sultan Mehmet ve kanunlarıyla şehri belli bir nizama sokan Kanuni arasında bağlantılar kurmuştur. Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmet ile başlayan Kanuni ile devam eden faaliyetlerle şehrin mimarisinin zirve noktaya ulaştığını ifade etmiştir. Daha sonrasında gerilemeye başlayan Osmanlı yeni mimari dönüşümler içine girememiş ve Osmanlı Türk Barok tarzı ortaya çıkmıştır. Bu örneklerle yazar, siyasi değişimlerin şehrin mimari dokusu üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir.

Kós, sözsel anlatımın yanı sıra şehrin değişimini ve gelişimini farklı dönemlere ait haritaları inceleyerek ele almıştır. Haritalardan hareketle Konstantinopolis şehrinde bulunan binaların yerlerine hangi Osmanlı yapısının geldiğini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Şehirle ilgili saray, meydan, cami, hamam, bedesten, su yolu, sokak ve değişime konu olan diğer özellikleri haritalar üzerinden işaretleyerek ele almıştır. Yazarın konuları anlatırken döneminin önemli isimlerinden olan Dillich'in eserindeki genel şehir haritasından yararlanması anlamı güçlendirmiştir. Ancak haritalardaki işaretlerin görünemeyecek derecede karmaşık olması ve haritaların kitabın sonunda yer alması metnin akışını kesintiye uğratmıştır.

Yazar son kısımda "İstanbul ve Modern Büyük Şehirlerin Sorunları"nı incelemiştir. Kós, İstanbul'un modern bir şehir olması gerektiğini savunmuş ve bunu sağlamak için öncelikle sorunların özümsemesi gerektiğini söylemiştir. Akabinde sorunlar üzerine iyice düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim yazara göre var olan yapıyı düşünmeden yıkıp yeniden inşa etmek bir çözüm değildir.

Kós, büyük şehirlerin sorunlarını ele almak üzere dereceli sorular sormuş ve bu sorulara verdiği cevaplarla kendi görüşünü ortaya koymuştur. Kendi yaşadığı dönemde şehrin yapısının bozulduğunu ve şehir mimarisinin gelişmediğini anlamlandırmak için bir tez ortaya koymuştur. Bu teze göre geçmişte kültürle şekillenen şehir mimari yapısı, yazarın kitabı telif ettiği dönemde bilimle şekillenmektedir. Yazara göre bugünün dünyasında bilgi vardır ve bilgi uygarlıklardan doğmaktadır. Ancak şehir mimarisi için gerekli olan sanat, kültürün bir uzantısıdır. Kós, geçmiş dönemlere ait mimari eserlerden bilgi edindiğimizi ancak yeni bir mimari tarz ortaya çıkarılmadığını, yani sanatın bilgisine sahip olduğumuzu ancak sanata sahip olmadığımızı söylemektedir. Yazara göre günümüzde bilimin varlığının yanında bir inancımız yoktur. Geçmişle bugünün bir farkı olarak inancımızın olmadığını vurgulayan yazar, inancımızın olmamasının sonucu olarak günümüzde şehirlerde karşılaşılan sorunlara çözüm üretemediğimizi belirtmektedir.

Kós, İstanbul mimarisinin karşılaştığı sorunların çözümü için üç gidiş yolu olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki gelişim için radikal kararlar alarak eski olanı yıkıp yenisini koymaktır. İkincisi, eskiyi tamamen koruyup müzeleştirmek ve yeni sorunlara bir çözüm

üretmeden şehrin imarına devam etmektir. Üçüncüsü ise orta bir yol belirleyerek şehrin gelişimini eskiyi koruyarak ve sorunlara çözümler üreterek devam ettirmektir. Nitekim yazar kendi terciğini üçüncü yoldan yana kullanmaktadır.

Yazar son olarak şehrin sorunlarına kendi çözüm önerilerini sunmuştur. Kôs, şehrin bölümlere ayrılarak incelenmesi ve her bölümün sorunlarına o bölgeye uygun çözümler üretilmesi gerektiğini savunmuştur. Yine şehrin coğrafi özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulayan yazar, gelişen şehre uygun liman ve tren istasyonlarının yapılmasını önermiştir. Camilerin toplanma yerleri ve sosyal mekânlar olduğunu zikrederek etraflarındaki binaların yıkılarak açık meydanların oluşması gerektiğini söylemiştir.

Kôs sonrasında ise şehrin merkezi konumunda olan Ayasofya ve Sultanahmet Cami arasının şehrin silüetini bozmamak adına meydan olarak bırakılmasının önemini ifade etmiştir. Tarihi öneme sahip hipodrom gibi mekânların günümüz tabiatına uygun olarak değişim geçirmesi gerektiğini söylemiştir. Öneri olarak ise günümüzde tiyatro olarak kullanılması fikrini öne sürmüştür. Eminönü gibi yoğun nüfusa hizmet eden beldelerin sokaklarının imkân dâhilinde genişletilmesi gerektiğini söylemiştir. İşlevini kaybeden han, kervansaray gibi yapıların geçmişteki anlamlarına da uygun olarak tüccarların konaklama mekânları olarak kullanılmasının kültürel mirası korumada önemli bir adım olacağını belirtmiştir. Şehrin sorunlarını ele almada oldukça cesur davranan Kôs, çözüm meselesinde bazı noktaları zikredip bazı noktalarda sükût etmiştir. İstanbul'un dönüşümünü -zor ve meşakkatli olsa da- kültür miraslarını koruyarak Türklerin yapabileceğini söylemiş ve geri plana çekilmiştir.

Kâroly Kôs, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi* isimli eserinde şehrin yapısını tarihiyle beraber inceleyerek bütünsel bir çerçeve çizmiştir. İstanbul tarihini Konstantinopolis şehrinde başlatıp 17. yüzyıl ortalarına kadar getirmiş, kendi dönemine kadar iki yüzyıllık bir süreyi karanlık bırakmıştır. Dolayısıyla eserin başlığı geniş bir muhtevayı içerirken eserin içerik kısmı beklentiye karşılımda daha kısır kalmıştır. Şehir ve mimari tarihinden daha ağırlıklı olarak şehirde hüküm sürmüş medeniyetlerin siyasi tarihlerine projeksiyon tutulmuştur.

Kâroly Kôs'un öne sürdüğü iddialar kendi içinde tutarlılıklar göstermiş olsa da yer yer tenkit edilebilir noktalar oluşturmuştur. Yazar, İstanbul'un sorunlarını ele alırken örnek göstermek adına Avrupa şehirlerini ağır bir üslup ile eleştirmiştir. Roma'nın kendi kültürünü oluşturamadığı birleştirici güç olduğu yorumu ise kısmen doğru olsa bile bu denli gelişmiş bir medeniyetin kültür oluşturmadan binlerce yıl yaşaması ve kendinden sonra gelen medeniyetleri etkilememesi olası değildir. Ancak bu noktada yazarın Macar oluşu ve Macar özgürlük isyancılarının İstanbul'a sığınmasının etkili olduğu unutulmamalıdır. Yine bu etkinin bir uzantısı olarak eserde, şehrin isimlendirilmesi dönemselsel olarak ikiye ayrılmıştır. Bizans'ın hakim olduğu dönem için Konstantinopolis, Osmanlı hakimiyetinin olduğu dönem için İstanbul ismi kullanılmıştır. Yazarın zihninde yaptığı bu ayırım gerçeğe uygun gözükmemektedir. Nitekim Osmanlı kayıtlarında Kosntantiniyye ismi sıklıkla geçmektedir. Bu

ayrımın kitap içerisinde okuyucu için anlaşılır kılmak amacıyla yapılmış olduğu düşünülse dahi yanlış bir bilgi içermektedir.

Kós'un öne çıkardığı Konstantinopolis'in Osmanlı fethiyle değil öncesinde tahrip edildiği görüşü bu alanda yeni bir ufuk açmaktadır. Nitekim böylelikle Osmanlı yıkıcı değil yapıcı pozisyona getirilmiştir. Kós'un İstanbul şehir sorunlarına sunduğu çözümler her ne kadar yüzeysel kalmış olsa da şehrin sorunları ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, kendinden sonra yazılacak olan eserlere ışık tutmuş alanında değerli bir eserdir. Yine kitabın sonuna eklenen Mimar Sinan ve İbrahim Müteferrika ile ilgili makaleler, şehir ile şehrin âlimleri arasında bağlantı kurarak okuyucuya farklı bir yaklaşım sunmuştur.

Kitabın ekler kısmında bulunan haritalar kitabın anlatımını zenginleştirmekle birlikte basım kalitesi açısından yetersiz kalmıştır. Ayrıca eserin orijinalinde haritalar metnin içinde ve daha büyük bir şekilde verilmiştir, bu konuda orijinal metne sadık kalınsaydı metnin akışı bozulmamış olurdu. Ancak haritaların, bazı düşüncelerin ve genel seyrin tenkit edilecek noktaları bulunsa da "*İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*" isimli eserde Kós, tarihin seyri içerisinde haritalarla şehrin dönüşümünü ele alarak oldukça kıymetli bir eser meydana getirmiştir.